

III.

A HANGSÚLY ÉS SZÓREND.

Hogyan állott a hangsúly kérdése Brassai idejében?¹ A szórend kérdésében Gyarmathi Magyar nyelvmeistere, a debreceni grammatika, Márton József, Versegly csak tapogatóznak a sötétben. 1838-ban jelent meg Fogarasi *Eureka* c. cikksorozata az Athenaeumban, melynek „elvitázhatatlan érdeme“, hogy a szó különös kiemelésével együttjáró szórendezésre irányozza a figyelmet s észreveszi, hogy előbeszédben az erősen nyomósított fogalmon levő erős *hangsúllyal együttjár a szerkezetnek különböző alakulása, tehát a hangsúlyra alapítja a szórendezést.* Ez a magyar szórendezésnek Simonyitól úgynevezett Columbus-tojása.² Szabályai ezek: A magyar szók szabadon mozognak előre, közbe és hátra, amint a beszélőnek hamarabb eszébe jut, vagy a művész, szónok és író izlése kívánja. Hogy megtudjuk: melyik a hangsúlyos szó, vagy kérdővé alakítjuk a mondatot, vagy tagadóvá. Minden magyar mondatban csupán a hangsúlyos szóra és az igére kell ügyelni. A hangsúlyos szót követi tüstént a határozott módban levő ige. A többi szók állhatnak előbb, vagy utóbb s akármely renddel következhetnek.

Nyolc évvel ezután (1846) jelent meg a *Magyar nyelv rendszere*. A kérdést egy lépéssel sem vitte előbbre. Ugyanakkor jelent meg Szilágyi István *A magyar szókötésről* c. koszoruzott pályamunkája. Sok helyes magyarázat mellett sok hibás tétel van benne. Főszabálya ez: „A mondat főrészei állásrende függ az eszmék elmébeni keletkezése rendétől“. Brassai találóan mondja erre: „Körülbelül olyan szabály, mintha azt mondanák, hogy az asztalosnak, mikor széket, ágyat készít, abban a rendben kell a szerszámait használni, amelyben a történet kezébe játszodja. Nem, a beszélő nem gép, mely furó s billentyük hatására szól, hanem szabad

¹ Joannovics: Szórendi tanulmányok. Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XIII. kt. 1886.

² Szórendi szörszálhasogatások. Magyar Nyelvőr, 1883.

akarattal felruházott okos ember, aki kifejezéseit a célhoz, t. i. a hallóra teendő hatáshoz alkalmazza. Az elv annyira nem áll, hogy épen az ellenkező állítmány igaz, t. i. az eszmék rende függ a szóknak bizonyos nyelvben szokott rendétől“. Ugyanez évben jelent meg Fábrián István *A magyar szókötés szabályai* c. szintén díjazott pályamunkája. Fő elve: „A magyar a mondatnak mindenik részét annak elejére teheti, azt kiemelheti, ha t. i. a nyomaték reáesik“. Látni való, hogy „ő is teljesen félreismeri a nyomatosságot“. Gyergyai Ferenc (*A magyar nyelv sajátosságairól*, 1856) „talpraesetten“ mondja el észrevételeit a szórendről s kiigazít egy csomó hibás szerkezetű mondatot. Ezután jő Fogarasi nagy munkája: *Hangsúly, vagyis nyomaték a magyar nyelvben*, 1860, melyben részletesen fejtegeti az Eureka elveit.

Mindössze ennyit talált Brassai, mikor nagyszabású művében (*A magyar mondat*) a szórendről szóló „felfedezését“ publikálja. „A magyar szórendet illetőleg — mondja Brassai — Fogarasi mondotta ki az egyetlenegy okos és alapos szót e tárgyban s ha az első lépésnél meg nem áll s igen hirtelen Eureka-t nem kiált vala, tán nem lett volna szükséges a jelen értekezést írnom“.

Brassai később is ismételten visszatért a kérdés tárgyára.¹ 1875-ben *Accentus* c. értekezését azzal kezdi, hogy a magyar nyelvészek több, mint 300 éve használják a mondat-accentust tudtukon kívül. „Én már körülbelül 20 éve, hogy sürgetem az accentus volta-képi fontosságát a magyar mondatban, de siketeknek beszélek s vakoknak mutatom, hogy megvirradt, jóllehet minden magyar a Lajthától a Feketeügyig s köztük a magyar tejet szopott nyelvész is úgy ejti és lejt a közéletben a mondatot s rendezi szavait, amint én azt a legpontosabb és feddhetetlenebb elemzéssel kimutattam. De azért nem csüggedek, hanem pusztában és városban kiabálok, míg birom szusszal“.

Ez értekezése röviden és talán más műszavakkal ugyanazt mondja el a hangsúlyról, mint *A magyar mondat*.

„A mágnestű nem fontosabb, nem nélkülözhetetlenebb a tengerésznek, mint az accentus a magyar nyelv törvényei kutatójának“, mondja egyik értekezésében.² A magyar mondat alkatának elemzé-

¹ *Accentus*. Figyelő, 1875. 1. 2. sz.

² A bővített mondat. Értekezések a nyelv- és széptudományi osztály köréből. Pest, 1870.

sében „egy lépést sem tettünk, nem is tehattunk, hogy az accentus ne gyámolított és kalauzolt volna.¹ A hangsúly kérdésével első alkalommal *A magyar mondat* c. értekezésében foglalkozott. Fejtegetéseinek eredményét a következő tételbe foglalja össze:

1. A magyar mondatban a szók valódi rende és mondatbeli értéke kipuhatólásának valódi kulcsa az accentus.

2. A tudottnak és tudandónak megkülönböztetésére az accentus képesít, a legbiztosabb és egy pillanatnyira sem tágitó vezérünk a magyar mondat szerkezete megismerésében.

3. A szórend törvényeit csak az élőszóval ejtett mondatokból merithetni. „Hogy pedig az élőszóejtés nemcsak itt-ott ad egy-egy hasznos intést, hanem a magyar mondat egész alkatában és mindenütt szabályozó hatalom, arról egész munkám tegyen tanuságot“.²

A mondatbeli accentus terjedelmes működéséből Fogarasi felfedezése alapján csupán csak azt az egyet ismerte, hogy az ige előtti szó accentust kap. Egy aljegyzetben elmondja, hogy mi adott alkalmat neki a magyar szórend elve felfedezésére. 1832-ben Euklides elemeit fordította. Munkaközben észrevette, hogyha az eredeti szórendjét megtartja, ferde és célszerűtlen dolgot mivel, mert a propositiok érthetetlenek lesznek s a bizonyítások erejüktől megfosztódnak. Változtatni kellett tehát a szók rendjén. De hogyan? Láta, hogy az állitmányok jelentése és a bizonyítások ereje egy-egy nyomatos szón fordul meg. Ezt a nyomatos szót meg is lelte az ige előtti szóban. Itt találkozott össze Fogarasi Eurekájával. Elsőségét nem vitatja el tőle, mert ő publikálta először. Nem irigylj tőle, „minthogy az, ami az ő non plus ultrája, nálam csak utamban megszálló pont volt“. De a dolog igazságának erősségéül szolgál az, hogy két különböző s messzeeső helyen mind a ketten úgyszólván egyszerre találták fel. De — amint egy más helyen mondja — Fogarasi feltalálta a kulcsot, de nem tudta használni, nyitni nem birt vele.³ A többi nyelvészek pedig vagy csekélylették jelentőségét, vagy észre sem vették.

Munkájának a hangsúlyra vonatkozó megállapításai ezek: „A mondat harmadik rendbeli sajátágát a szórend hordozza“. „Tizenötödik sajátágát a mondatnak s következőleg a nyelvnek a

¹ *A magyar mondat*. III. 270. 1.

² *A magyar mondat*. III. Visszapillantás.

³ Én is hozzászólok. *Egyet. Philologiai Közlöny*, 1885.

hangsúlyban kereshetni“. A hangsúly kétféle, u. m. szóbeli és mondatbeli, a mondatbelin nem értve az indulat hangsúlyát, hanem azt, amely a mondat alkatától függ. Vannak oly nyelvek, melyekben szóbeli rendes hangsúly nincs (francia, szláv, kivéve a muszkát) és vannak olyanok, melyekben mondathangsúly van. Ilyen kétségtelenül a magyar. Az inchoativum kezdi a mondatot, accentusa nincs. Az accentus többféle: fő- és másod-, néha harmadrendű is. A főaccentus a zöm első tagján van. Mikor az első tagja közvetlenül az ige előtt áll, *jelző* nevet visel és magához vonja a máskülönben az igeen levő főaccentust. Ahol az így nyomósított fogalom első tagja a mondatnak, ott nincs inchoativum és a mondat csupán zömből áll. Az inchoativum tipikus jellemzője az ismeretesség, a zömé az ismeretlenség. Az egészitmény kétféle: lényeges vagy szükséges s ez accentuált, vagy pótló s ez accentuálatlan. A zöm is kétféle: jelzős, azaz jelzőből és igéből álló és egészitményes, azaz igéből és egészitményből szerkesztett.

A hangsúly különféle elhelyezkedésének magyarázatát a két-szavú mondaton kezdi s öt formáját különbözteti meg: 1. A gyermek *játszik*. 2. A *gyermek* játszik. 3. *Játszik* a gyermek. 4. *Játszik a gyermek*. 5. *Játszik a gyermek*. Mindeniknél azt kell vizsgálni, hogy a halló előtt melyik az ismert eszme s melyik az ismeretlen. „E két tengelyvég körül fordul a magyar mondat sphaerája“, mert az ismeretlen eszmét accentuáljuk, az ismertet accentuálatlan hagyjuk. A megkülönböztetés kulcsát a feltehető „tapogató“ kérdés adja kezünkbe. „Azt a szót nyomósítjuk, amelyikről föltesszük, hogy megkérdezné a halló vagy olvasó“. Pl.: A tudott fogalom a gyermek. Kérdés: Mit csinál a gyermek? Felelet: A gyermek *játszik*. Az ismert eszme játszik. Kérdés: Ki játszik? Felelet: A *gyermek* játszik s így tovább.

Azután a háromszavú mondat következik: A tanító a gyermeket dicséri. A különböző értelem-árnyalatok nyitját itt is e kulcs adja. A halló t. i. egy eszmét nem tud és kettőt tud, vagy: kettőt nem tud és egyet tud, vagy: a három közül egyiket sem tudja. A szórend és a hangsúly eszerint változik. *Visszapillantás*¹ c. fejezetben a szórendre vonatkozó „állitmánya“ ez: „A magyar mondatban a szók valódi rende és mondatbeli értéke kipuhatolásának va-

¹ A magyar mondat. III. 270. 1.

lódi kulcsa az accentus“. Az *ige három határozóval*¹ c. fejezetben egy tétele ez: „A tudandó határozók közül csak egy járulhat az ige eleibe, mint jelző, a többinek mind hátul a helye szükséges egészítmények képében“. Sohasem mondjuk pl.: A *tanító* a *gyermeket* dicséri, hanem: A *tanító* dicséri a *gyermeket*. Az utóbbi szó a szükséges egészítmény. Joannovics áttekintvén Brassai accentus-elméletét, azt mondja róla, „hogyan nem „*némi*“ — mint Brassai mondja — *hanem erős és messzeterjedő világot vet a kérdésre*“ és ismét: „az accentusnak értelemárnyéklát-jelölő sajátságait és a magyar mondatban különös fontosságú szerepkörét részletekbe hatólag, ritka elmeéllel és alapossággal tárgyalja, messze elhagyva Fogarasi, a hangsúly elméletének megpendítőjét és taglalóját“.²

Joannovics — bár nagy elismeréssel szól Brassai érdemeiről — ellenkező állásponton áll vele szemben. Első tétele ez: „A hangsúly nem foly be a szórendre.“ Fogarasi és Brassai elmélete ellen az az elvi kifogása, hogy a szók sorakozásának nem lehet olyan külső tünet az oka, minő a hangsúly, hanem valami belső, amely a nyelv természetében rejlik. Tehát az elmélet még akkor sem állhatna meg, ha az erős hangnyomatékkal, kivétel nélkül, mindig egy nyomon járna az ige-jelölte nyomósítás, vagyis az ennek megfelelő elrakás. De az ige a hangsúlyos kifejezést az eseteknek csak fele részében követi úgy, hogy azzal a kifejezésnek a nyomatékosságát tüntesse ki egyszersmind. Az erős hangsúlyozás eseteinek másik fele részében nincs meg ez a szórend. Második tétele: „A szók rendjét nyelvtani értékük határozza meg.“ Nyelvtani érteken érti azt a jelentést, melyet a szó a mondatban, mint állító vagy tagadó, képvisel, azt az állást, melyet határozott vagy határozatlan mivolta következtében elfoglal s azt a viszonyt, melyben más szókkal áll akár azon, akár más mondatban. „Élőbeszédben a szórend és a hangsúly úgy együtt teremnek, mint az ikerestvérek, de az utóbbi mindenestre az ifjabbik.“ Harmadik tétele: „a szókat meg kell különböztetni és osztályozni a szórendre befolyó nyelvtani értékük szerint“, ami a második tétel szükségszerű következménye. Negyedik tétele: A szórend és a hangsúly egymással koordinált és egymást kiegészítő, egyazon célnak szolgáló, egyenrangú tényezők. Közös feladatuk: könnyen érthetővé tenni a

¹ A magyar mondat. III. 296. 1.

² Id. m. 22. 1.

mondat jelentése árnyéklatait. Brassainál ellenmondást lát abban, hogy a hangsúlyról egy helyt azt mondja, hogy a szók különböző értékét az „mutatja ki“, más helyt meg „szabályozó hatalom“. És ha a hangsúly „egyedüli kalauz“,¹ miért használja azt „az ő saját kitünő fogását“: a tudott és tudandó megkülönböztetését, mint „amely legbiztosabb vezérünk a magyar mondat szerkezete megismerésében“? Joannovics fejtegetéseinek végső eredménye ez: A szók elhelyezésének egyedüli kulcsa: nyelvtani értékük. A kulcs kezelésének több módja van. Az egymást kiegészítő módok egyike: az accentus. A hangnyomaték néha félrevezet az elrakásban. A nyelvtani érték a szórend-intéző hatalma. Ez parancsol mind a szórendnek, mind a hangsúlynak.²

Joannovics ezt az értekezését két ízben, 1886- és 1887-ben olvasta fel. Brassai felel rá.³ Nyelvünknek lényeges sajátága, melyet nyelvtanainkban az idegenek nem lelhetnek meg: a hangsúly. Értekezésének célja: „az accentus és szórend közti viszonyt tisztába hozni“. Ismétli, hogy „a magyarban a hangsúly a kulcsa a szórendnek“ s minthogy Joannovics azt tanítja, hogy „a hangsúly nem foly be a szórendre“, ellene száll sikra. Fejtegetésének eredményei e tételek:

1. Az accentus kétféle: szólamai és mondati.
2. A szólamai úgy keletkezik, hogy egymással bizonyos viszonyban levő két szó közül az elsőt accentuáljuk: *szép virág, jól laktam.*
3. A jelző a jelzett hangsúlyát átveszi: *igen szép virág, nagyon jól laktam.*⁴
4. Ha egy új jelző nem az előbbi jelzőre, hanem a jelzetre vonatkozik, nem veszi át az accentust.
5. A szólam a mondatban is megtartja accentusát.
6. A mondat-accentus a szólam-accentus kifolyása; a fő-accentus a zömön van, mint a mondat nem tudott részén.
7. A csupasz ige is kaphat mondat-hangsúlyt.

¹ Nyelv és irodalom. Budapesti Szemle, 1884.

² Id. m. 28. l.

³ Szórend és accentus. Értek. a nyelv- és széptud. köréből. 1888.

⁴ Imre Sándor a névtámaszt (articulus) jelzőnek tartja. Brassai szerint „a névelő soha sem és teljességgel nem jelző. Nyelvünk áthághatatlan határvonalat húzott az articulus és jelző közé azzal, hogy a jelző mindig accentuált, az articulus nemcsak nem az, de a hangnak még sülyesztésével mondjuk ki.“

Itt is kiemeli, hogy a mondat-hangsúlyt ő fedezte fel s utána négy évvel Fogarasi kihirdette annak létét és helyzetét. De visszhang nélkül maradt 1867-ig. A magyarban szó-accentus nincs, csak a szólammal keletkezik. A mondó azt a szót (szólamot) hangsúlyozza, amelyikre kiváltkép akar figyelmet fordítani a hallóval, amelyet nem tudottnak teszen fel. A mondatban legfeljebb három hangsúly lehet, de egynek szükségkép kell lenni. S van egy főhangsúly, melynek megkülönböztetésénél a *fontosság* tevékeny, de ezt nem az eszme értéke, hanem a mondó indulata determinálja. Pl. a „nem“ fő-súly viselője. Joannovics tételében tamáskodik s csak annyit enged meg, hogy a kérdő szó „nyelvtani rovatánál fogva“ okvetlenül kap hangsúlyt.

E tétéleket ki kell egészítenünk még egy 1885-beli értekezése¹ két tételével. Egyik: A mondat előkészítő és tüzetes részét (inchoativum és zöm) a többi nyelvekben csak értelmi elemzéssel lehet megkülönböztetni, ellenben a magyar mondatot a saját accentusa nyelvészetileg vágja ketté úgy, hogy a tüzetes rész épen a hangsúlyos szótaggal kezdődik. A másik ez: Egy mondatnak csak egy accentusa van; de részeinek is lehetnek saját, de másodrendű accentusai, melyeket a jelző és jelzett közötti viszony szabályoz.

A megindult vita Brassai és Joannovics között tovább foly. Joannovics,² Fogarasival együtt, azt állítja, hogy vannak már maguktól nyomatos fogalmak. Brassai tagadja ezt: „vagy minden szó nyomatos, vagy egyik sem az“. A kérdés azért lényeges, mert a fogalmaknak e különböző sajátsága különböző szórendet eszközöl. Brassai azt erősíti, hogy minden hangsúlyos szónak vagy szólamnak az ige tünteti ki nyomatosságát. Idézi e mondatokat: A *beszéd mondatokból* áll, a *mondatok* pedig *szavakból* vannak összealkotva. Itt a mondat-accentuson kívül kétségtelen szó-accentus van a szavakon: *beszéd, mondatok, vannak, össze*. A mondat-hangsúly nem más, mint a szó-accentusnak a szokottnál erősebb hangoztatása: *Pál üldözi őt, Pál üldözi őt, Pál üldözi őt* (nemhogy ő üldözné Pált). Itt változó a beszédbeli fontosság s aszerint változik a hangsúly is; de a szórend ugyanaz marad, egy szó sem mozdul ki a helyéből. Joannovics még arra is hivatkozik, hogy a fogalmak nyelv-tani sajátságainak a szórendre való befolyását nyelvészeink közül,

¹ Én is hozzászólok. Egyet. Philologiai Közlöny. 1885.

² Hangsúly. Magyar Nyelvőr, 1889.

az értekező kivételével, egy sem tagadja. Fogarasi, Arany, Simonyi, Ihász, Szinnyi mind elismerik, tehát a természet szerinti nyomatékosság s az e szerint változó szórend nem az ő találmánya. Ő a szórend megállapításának elvét nem olyan külső tünetben keresi, minő a hangsúly, hanem belsőben, amely a nyelv természetében gyökerezik. A magyar nyelv sajátos vonása az, hogy az ige azzal tünteti ki sok mondattag fontosságát, hogy közvetlenül utána sorakozik. A hangnyomaték hasznos szolgálatot tesz a beszédnek, de nem terjed ki minden esetre. A nyomatos fogalmak más része nem ezt a szórendet eszközli. A szavakat rendező vis motrix a mondatbeli kifejezések különböző sajátosságai, miket „nyelvtani érték“ kerete alá foglalt. Ez szilárd és biztos kulcs. Nem tart attól, hogy ez elmélet lényege alapos kifogás alá eshetnék.

Brassai feleletében¹ elmondja, hogy mind előtte, mind Fogarasi előtt a hangsúly lebbentette fel a szórend fátylát s előttük a szórend elmélete csak hozzávetésekből, többé-kevésbé hamis állításokból állott. A nyelvészek pedig? Részint csekélyelték rövidlátólag a felfedezést, részint bosszujokban, hogy nem ők fedezték fel, agyonhallgatták s azután is találgatásokkal kerestek más-más elvet, mire a szórend szabályozását építhessék. Egyedül Joannovics nem kicsinylette a dolgot, de nem is gyarapította. Ellenvetéseire térve, ismétli: amely nyelvben meg van a szó-accentus, azt mindig hangoztatják, bárhány szót ejtsenek is egybe. Ebből pedig egyenesen következik, hogy amely nyelvben az accentus szavak csoportosulásával keletkezik, ott szó-accentus nincs és nem is lehet. A hanghordozásban most is három emeletet különböztet meg: földszint, emelet, souterrain. Hágunk, hogy a földszintről emeletre juthassunk. Hangunkat is hágtatni kell, mikor súlytalan szótag után accentuáltat akarunk kimondani. Így van a dolog, mikor nyomott hangú tag után közönséges hangot akarunk hallatni. Ilyen nyomott hangú szók: az, egy, hogy, mert stb. Csillag alatt megjegyzi: „Amit itt elmondék, régi tapasztalatom és észrevételem, de most közlöm először.“

Joannovics² röviden kijelenti, hogy utoljára felel, mert a megértés közöttük lehetetlen. A szavak jelentésének befolyását a hang-

¹ Szerény észrevételek a Hangsúly c. értekezés irányában. Magyar Nyelvőr, 1889.

² Szórend és hangsúly. Magyar Nyelvőr, 1889.

súlyra Brassai csak a kérdő és tagadó szavakra ismeri el, ezeket szerinte is accentuálni kell. Brassai érezhette Joannovics fejtegetéseinek meggyőző voltát, mert már 1885-ben, első hozzászólása után, nem ugyan a vele való polemiájában, de a szórendre nézve azt a megalkuvó nyilatkozatot teszi, hogy „csak elveket lehet kutatni és némileg megállapítani, szabályokat nem kell kockáztatni”.¹

A vitába beleszól Kicska Emil is már idézett értekezésében² s feltétlen elismeréssel emeli ki Brassainál a hangsúly nagy szerepe kiemelésének nagy érdemét. De következetlennek találja abban, hogy a jelző a jelzettől vonja el az accentust. *Könyve* van, szerinte a „könyve” vonja el a „van”-tól az accentust. De ebben: *van* könyve, már sajátja a „van”-nak az accentus. Holott a *van* éppen úgy jelzője a *könyv*nek ebben a mondatban, mint amabban a „könyve” a „van”-nak. De nem igaz, hogy a jelző a jelzettől vonja el az accentust, mert a jelzőnek sajátja az accentus annál a törvénynél fogva, hogy a határozót hangsúllyal különböztetjük meg a határozandótól. Az sem áll, hogy az inchoativum és tüzetes rész között az a különbség, hogy amaz hangsúlytalan, ez hangsúlyos. Mert amazt is hangsúlyozzuk, pl. egy elbeszélés elején: Egy király — nagy lakodalmat tartott. Sőt Joannovics azt is rábizonyította, hogy erősebb hangsúly is lehet rajta, mint a tüzetes részen, pl.: A *pogány* megszánna (szegény Jóka dolgát). Itt a főhangsúly az inchoativumon van. Brassai azzal védekezett, hogy ez csak tüzetes részből álló mondat, olyan, mint ez: rossz nyavalya töri. Balassa József³ szintén azt mondja, hogy nincs igaza Brassainak, midőn csak a mondat-zömöt tartja hangsúlyosnak, az inchoativumot és egészítvényt hangsúlytalanak, mert hiszen ezekben is lehetnek fontos, kiemelt részek. Igaz azonban, hogy legfontosabb az állitmány szólama, a mondat-zöm. „De nyomatéka csak akkor nagyobb a többi szólaménál, ha különös fontosságúnak tartja a szóló s erős nyomatékkal ejti, különben egészen olyan, mint a többi kiemelt szólamé.” „Hangsúly és szórend nem állanak okozati összefüggésben, hanem mindkettő egy közös célra szolgál: érthetővé és vilá-

¹ Én is hozzászóllok. Egyet. Philol. Közlöny, 1885.

² Hangsúly és szórend. Magyar Nyelvőr, 19—20. kt.

³ Hangsúly a magyar nyelvben. Nyelvtudományi közlemények. 1887—90.

gossá tenni a halló előtt a beszélő gondolatát.“ Ugyanaz a felfogás, melyet már Joannovicsnál láttunk.

A probléma Brassai utáni állása az, hogy a hangsúlyra, mint magyarázó és vezető kalauzra, kiváló figyelmet fordítanak a szórend kérdésében, de nem tartják a szók elrendezése egyetlen alapjának. Simonyi, Szinnyi, Ballagi a szóknak mondatbeli fontosságából indulnak ki. Abban találkoznak a vélemények, hogy a szók mondatbeli fontosságának döntő befolyása van a szavak elrakására. Abban is, hogy az igétől nyomósított fogalom hangsúlya minden körülmények között elsőrendű vagy főhangsúly. Abban is, hogy ez a nyomósítás a magyar nyelvnek egyik sajátos bélyege. Nem egyeznek azonban abban, hogy a nyomósítással együtt járó erős hangsúlynak a szórendhez való viszonyát különbözőképpen fogják fel.

Brassai a magyartalanságok, a mondat új elmélete, a hangsúly és szórend kérdésein kívül a nyelvnek még sok jelenségével foglalkozott. Mindenütt irtotta és ostromozta a tévedést, oszlatta a homályt és küzdött az idegen nyelvek tanaiból hozzánk átszűrődött tudományos balhiedelmek ellen és nem szünt meg megrögzött tanításokkal szembeállni. Ilyen tanítás volt az ő korában, hogy a magyar igének „foglaló“ módja van. Ezt a „Schlendriánt ki kell irtanunk nyelvészeti munkáinkból“. Ilyen az is, hogy a *tat*, *tet* a szenvedő képzője, holott szenvedőt jelölő képző szerinte csak ez az egy: *ik*. A *tat*, *tet* változhatatlanul míveltető és szenvedővé a vele képzett igét csak az *ik* teszi.

„Idegen nyelvek majmolása“, mikor az ú. n. összetett igéket a szótárírók külön szókként sorolják fel: *be*, *el*, *fel*, *ki*, *le*, *meg*, *össze* stb. Ezek a szócskák mindnyájan oly önálló határozók, min szépen, jól, okosan, tavaszkor, mindig, hátul stb. Amily joggal helyet foglal a szótárban: leír, ép oly joggal foglalhat helyet: szépenír, jólír, tavaszkorír, máshonnanír stb. A hasonlóság: *eo*, *abeo*, *megy*, *elme*, *abgehen*, *ich gehe ab* között felületesen tekintve szembetűnő. Közelebbi vizsgálatra megnövekednek a különbségek az árja praefixumok s *meg*, *el*, *fel*, *le* stb. között. A különbségek ezek: 1. A praefixumoknak csak kivételképen van külön létezésük; 2. ha magukra állanak, nem határozók, hanem praepositivok; 3. ingatag, határozatlan értelműek s az igetörzsöktől függ értelmük (*verteilen*, *verkennen*, *entsprechen*, *entbinden*); 4. értelmük gyakran sem egyik, sem másik alkotó részükből, sem kettőjükből nem gyanítható (*habeo*, *adhibeo*, *lego*, *relego*, *bringen*, *umbringen*, *fallen*,

gefallen). A magyarban az ige is, a határozó is változatlanul megtartja eredeti értelmét. 5. A praefixumos ige és a csupasz „oly mértékben különböző két szó, milyen két idegen gyökű ige“. A mi reáfogott praefixumaink csak az idők megkülönböztetésére szolgálnak.¹ *Kiszopja* jövő idő, *szopja* jelen. „Ráfogás“, hogy az igekötők nem-kiható igékből kihatókat csinálnának s oka az, hogy vannak olyan igék, melyeket meg-gel és anélkül használhat nem-kihatóknak és kihatóknak egyaránt. 6. Az ú. n. igekötő, épen mint minden más határozó, lehet a mondatban inchoativum, jelző, szükséges vagy pótló egészítmény.

Ezeket tanította Brassai egészen rövidre összevonva A magyar mondat II. és III. részében.

Körülbelül ugyanez időben foglalkozik Budenz² az el igekötővel s értekezése végén felhívja a figyelmet Brassai ama elméletére, hogy a magyar meg és el az ige jelen idejében a jövőt, múlt idejében a teljes múlt fogalmát fejezi ki. Budenz fejtegetésének veleje az, hogy már az az egyetlen körülmény, hogy a meg és el egyaránt lépnek múlt és jelen mellé, lehetetlenné teszi, hogy fogalomhatározó jelentésüket elvesztvén, a múlt vagy jövő jelzői lehessenek.

Brassait kihozza sodrából ez a szerényhangú megjegyzés. „Egy újan felcseperedett nyelvészünkről“ szól gúnyosan, aki védelmébe vette a tisztulni kezdő fogalomzavart s arra a megállapítására, hogy a mai nyelvérzék nyelvtörténeti kutatás nélkül nem tudja a meg jelentését meghatározni, így aposztrofálja: „Nemde megértem, hogy a német philologia a brahman panditát tanítja szanszkrit nyelvre“. „A magas philologia magyarhoni feje nem igen rég azt a fölszólitást intézte hozzám, hogy hagyjak fel a nyelvészkedéssel, mert

¹ Simonyi A „felé“ névutó irányhatározók mellett (Magyar Nyelvőr, 1894) c. cikkében magyarozatát adja Brassai felfogásának: a felé „a tettleges folyamatban levő cselekvényt“ határozza meg. Az előbeszéd ilyenkor a határozó szócskát hátul teszi s utána veti: felé. A köd megy felfelé. Brassai azt mondja, hogy e kérdés soha nyelvtanárainknak eszébe nem ötlött s a régi nyelvemlékekből ilyeneket tanulni nem lehet. Simonyi kimutatja, hogy *idefelé* már Calepinusban s Faludinál és Mikesnél is megvan. Sőt Beregszászi Nagy Pál 1815. évi dissertatiojában van egy érdekes hely, „mely olyannyira megegyezik Brassai felfogásával, hogy az ember első tekintetre azt hinné, innen tanulta Brassai a maga dolgát“. Pl.: eo = megyek, abibo = elmegyek, dico = mondom, dicam = megmondom, do = adom, solvam = megadom, induo = öltözöm, induam = felöltözöm.

² A magyar el igekötőről. Nyelvtudományi közlemények, 1864.

nem nekem való“. Most visszaadja neki az intést: „hagyjon fel a magyar szófűzés elemzésével, mert nem neki kezdték s kivált a magyar nyelvérzék becsméréssel, mert abból még sok tanulni valója van“. Brassai azt tanítja: *irtam* és *megirtam* azonegy „irok“ folytonos (imperfectum) és teljes multja. Budenz „kiirthatatlan német nyelvérzéke ezt nem érzi, nem látja be. Mert neki a meg jelentése: vissza, a következő etymon szerint: meg = megé, mögé, megett; megé = hát mögé, hát = Rücken; ebből jö zurück = vissza, tehát végelemzésben meg = vissza. Holott Brassai szerint: „ma a meg alatt senki és semmi esetben és soha visszat nem ért“. Ő Budenzet szorgalmáért és philologiai eruditiojáért, sokszor igen mélybelátásáért igazán tiszteli. De vannak kérdések, melyekben nem a tudomány, hanem a nyelvérzék a legfőbb birói hatóság. A francia takács vagy kovács legény nyelve értésében és használatában felette áll Grimm Jakabnak és Humboldt Vilmosnak. S ideje volna már „idegen tejet szopott ajkak által nem szabályoztatnunk magunkat“.

Budenz felel Brassainak.¹ Az „újan cseperedett nyelvésznek“ a nyelvérzékre vonatkozó megjegyzésére ez a válasza: Brassaival egyenlő competensséggel bír, mert ha neki lehetetlen megérteni a magyar igekötőket, Brassainak lehetetlen megérteni a német s a többi árja igepraefixumokat. Azután rendre veszi Brassai érveit. A praefixum vélt elválaszthatatlansága nem alapíthat különbséget közöttük, mert a szanszkritben és görögben kivétel nélkül elválasztható az augmentum által s a német is egy részüket messze veti el az igétől.

A második érvre: nem igaz, hogy minden árja praefixum praepositio is (re, dis, zer, ent, ge) s az sem, hogy a magyar igekötők között nincs viszonyrag szerepet viselő (be, elé, közé). Contra, ab, in csak olyan praepositio, amilyen postpositio a magyar által, túl.

A harmadikra: a magyarban is vannak változó értelmű igekötők: elvinni, elérni, elé.

A negyedikre: Ma nem tudjuk, de az illető nyelvek, mikor a praefixumos igéket alkották, tudták, mit miért kapcsolnak össze. Különben a magyarban is vannak különböző jelentéssel bíró igekötős igék: eláll ígéretétől, sokáig eláll, elállják az útját.

Az ötödikre: Amit Brassai állít, az legfeljebb vagy négy ma-

¹ A magyar ú. n. igekötők s az árja igepraefixumok. (Feleletül Brassai Sámuel úrnak.) 1866 jan. 22. Nyelvtudományi Közlemények, 1866.

gyar igekötőről mondható, de ő valamennyire ráfogja. De — kérdi — nem épen ez az, ami az ige értelmét módosítja, épen úgy, mint fogalmilag különbözők: *facere*, *perficere*, *conficere*. Az árja praefixumok között is van olyan, mely a cselekvés végbemenésének jelölésére is használtatik (*concedere*, *comedere*, *gegeben*, *getragen*). Tehát Brassai azt sem jól mondja, hogy *eszem* és *megettem* között csak az a különbség, mint *tango* és *tetigi* között, hanem az, ami *edo* és *comedi*, *tango* és *contigi* között. Elfogadja azonban Brassaitól ama tévedése helyreigazítását, hogy az igekötő a nem transitív igét nem teszi kihatóvá. Igaz, hogy a német nem mondhatja: *aus* möchte ich gehen, a latin: *ex* vellem ire, mint a magyar: *ki* szeretnék menni, de azért bizony a *ki* ugyanaz, ami az *ausgehen*-ben az *aus* s *exire*-ben az *ex*.

Budenz ezek alapján nem fogadja el Brassai tanítását s a nyelvérzékről való felfogására válasza az, hogy a nyelvérzéknek semmi köze a nyelvtudományhoz. „Olcsó skepsis“-nek mondja, mikor Brassai azt állítja, hogy a régi fordítók megnyomorékították a nyelvérzékét, mert ezek korában még élt a *meg* irányjelentése is. És Brassai nevetségesen elferdíti Budenz okoskodását, csak azért, hogy egy rossz viccet mondhasson: „Ilyen becsületes eljáráshoz azután több szavam nincs“. Ezzel végzi polemiáját Brassaival. Brassai Budenznek erre a cikkére nem felelt, de élete utolsó esztendejében *Vissza- és Körültekintés Nyelvünk ügyében* (Egyetemes Philologiai Közlöny, 1897) c. cikkében hivatkozik a „sisakos, pajzos, kardos“ értekezésre, melyet válasz nélkül hagyott, mert mit mondhatott volna arra, hogy éppen az ő érvei győzték meg arról, hogy nincs igaza.

Új volt a magyar nyelvészetben az *igeidőkről* szóló tanítása. „Az idők kérdése megfejtésében az irodalom sem döntő adatokat nem nyújthat, sem kiinduló pont gyanánt nem szolgálhat“. Csupán az élőbeszéd szolgálhat alapul. A jelen, múlt és jövő formái egyszerűen ragozottak és segédszókkal alkotottak. A segédszók igék és határozók. A határozók: *meg*, *el*. „Az, hogy a *meg* és *el* nem előragok, hanem igeidőket alkotni segítő szavak, tannak igenis új, de gyakorlatnak s igazságnak oly régi, mint a magyar nyelv. Nem az a bámulni való, hogy mondom most, hanem az, hogy miért nem mondták nyelvészeink ezt a szembeszökő tényrt régen ki“. Tehát — ismétli — ha *lát* mellett *meglát*, *hagy* mellett *elhagy* ott-fityeg szótárainkban, annyi, mintha *amabo*, *docebo*, *legam* formákat is

beiktatnék. *Meghalt* nem a *meghalnak* multja, hanem: *hal* jelen, *meghalt* a teljes mult és *meghal* a jövő. „Vizsgálják meg mind a közbeszédet mindenütt, ahol magyar lélekzik, mind pedig oly irott dolgokat, régiebbeket és újabbakat, melyek nem készültek idegen nyelvek nyüge alatt s meg fogják látni, minő következetesség üti ki magát mindenütt az igeidők használatában“.

Nagy vitája volt Brassainak Balogh Péterrel a *mondat meghatározása* körül. Balogh kifogásolja¹ Brassainak Szórend és accentus c. értekezésében a mondat definiálását. A magyar mondat egyik legalaposabb ismerőjének tartja, de ne vegye tőle rossz néven, ha e kérdésben ellenmond neki. Brassai definíciója: „A mondat oly szavak rendszeres csoportja, melyeknek egyike cselekvést vagy állapotot gondoltat, a többiek pedig a cselekvény vagy állapot körülményeit.“ Baloghé: „A mondat annak közlése, hogy valamely tapasztalt vagy gondolt tényt tudunk, akarunk vagy érzünk.“ Balogh szerint a Brassai definíciója egyszerű tollhiba, amely a vita hevében csuszott ki pennájából. A „gondoltat“ szó tönkre teszi az egész definíciót.

Brassai feleletében² azt állítja, hogy az ő értelmezése hibátlan, tehát jó; a Baloghé hibás, tehát rossz. Balogh definíciójában a proximum genus nincs világosan kitüntetve, csak következtetjük, hogy „közlés“ az, de a közlés a mondás felsőbb fogalma, a mondaté: közlemény, mert egy szobor faragvány és nem faragás s ha az volna is, de nem *proximum* genera, mert a siketnémák tagjáratással eszközölt közlései nem mondatok. A „tollhibára“ meg azt mondja, hogy az „már nem udvariatlan, hanem kvalifikálhatatlan modor“.

Baloghot³ meglepte a válasz „tartalmának gyöngeségével és hangjának epességével“. Következetlenséget vet szemére, mert „lerontja korábbi nézeteit a mondatról, ellenkezésben van eddigi állításaival, elveivel“. Alakilag megfelel a logikai definíció kellékeinek, de tartalma nem. Mert a mondat nem mindig szó-csoport (havaz, villámlik). Brassai erre azt mondja, hogy a ragban van elrejtve a második szó. Hát ezekben: hall, lát? A „rendszeres“ nem mond semmit, mert: „a napkeletet leverő hatalom félelmetes hadserege“

¹ A mondat definíciója. Magyar Nyelvőr, 1890.

² Helyreigazítás. U. o.

³ Válasz a helyreigazításra U. o.

rendszeres szócsoport, de nem mondat. Brassainál a tényt jelölő szó „nincs igének jellemezve“. S ezen nagyon csodálkozik, hiszen ő hirdette ezelőtt 30 esztendővel, hogy a mondat tartó és forduló sarka az ige. Ma már nem látja szükségét, hogy a nevet és igét élesen elkülönítsük? Brassai erre azt mondja, hogy ő bármely nyelvre találó értelmezést akart adni s a chinai és tibeti nyelvek az igét, mint hajtogatható szót, nem ismerik. Brassai ezzel nagyon elhajította a súlykot — mondja Balogh —, mert a nyelvek fejlődésében volt ugyan egy olyan kezdetleges stádium, midőn a név és ige nem volt különválva, az ige nem volt hajtogatható, de kifejező eszköze volt az állításnak és akarásnak, nem személyragokkal, hanem szórendi helyzetükkel. Brassai még arra is vállalkozik, hogy kimutassa, hogy a magyar mondatban nem okvetlenül szükséges az ige. Szegény ige! Egykor fejedelme voltál, ma már csak közönséges polgára vagy a magyar mondatnak! Balogh szerint a mondat állitmánya más szó a magyarban nem lehet, csak ige, akár ki van téve, akár pedig csak valami módon rekonstruálható. Ha hiányzik is, oda gondoljuk: az állitmány-szót igésítjük. Brassai definíciója tehát nem jó: egyrészt szűk, másrészt bő.

A polemia tovább foly. Brassai¹ illetlenségnek mondja azt a fitymáló és hebehurgya ítéletet, hogy az ő definíciója „tollhiba“. Baloghnak gyarló ítélő tehetsége van, nincs logikája. A lát-, hall-t magokban véve nem ismeri el mondatoknak, hiszen maga Balogh is megelőző kérdéssel egészíti ki értelmöket. Az ige, mint genus, nem szócsoport, de speciese, a ragozott ige, igenis az épen olyan joggal, mint a vemhes szamár állatcsoport. A ragot mindenki, aki magyar, latin, görög igét németre, franciára stb. fordít, kétségkívül szónak tekinti: lát-ok = vide-o = ὁρ-ω = ich sehe = je vois = I see.

„Eszelős állítás“, hogy „mondat valamennyi ige magában is“. Dr. Gyarmati a „Magyar Nyelvmester“-ben egy hosszú cikket írt ige nélkül. De próbálja meg Balogh csak egy szakaszocskát is írni csupasz igékből! Aztán helyesbiti e mondatát: egy szóból is állhat mondat így: „olykor, sőt gyakran egy szó is teszen mondatszolgálatot“. Gunyolódva, leckéztető módon zárja: Fiam, mikor beszélni akarsz, rágd meg jól a szót s ne szégyelj mástól tanulni.

Balogh röviden felel.² Brassai csak szellemeskedik, vagdal-

¹ Mi a mondat? Magyar Nyelvőr, 1891.

² Utolsó szavam. Válasz Brassainak. U. o.

kozik, de legnyomósabb érveit szó nélkül hagyja. Ezúttal nem tántult tőle, mert nem az igazat, hanem saját igazát védi. Ezzel ebben a kérdésben bevégeződött a polemia.

Leggyorsabban és közvetlenebbül mutatkozó hatást tett Brassai a *határozókról szóló* tanításával. Élesen bevilágított a magyar nyelvtannak ebbe a leghomályosabb zúgába.

„A nyelv kifícamodásának“ mondja azt a tanítást, hogy azon egy rag különböző, sőt ellenkező két viszonyt jelöljön. (Szvorényi az irányragos határozót (dativus -nak, -nek) tulajdonitónak és részesnek mondja.) Téves az a tanítás is, hogy egyik rag a másik helyett szolgálhat, vagy épen szolgál is. Tökéletes synonymia még a szókra nézve sem létezik, viszonyragokra nézve épen hallatlan. A „vonzat“ (regimen) a reglementet s a kötéllel fogott katonát juttatja eszébe. Mert az ige ugyan monarcha, de alkotmányos. A -nak, -nek soha sem sajátító rag s ahová nem tartozik, onnan nem is maradhat el, amint tanítják. Isten háza, jó; Istennek háza, nincs magyarul mondva. Csak nyelvtanár, más senki sem, véti össze az *ért*-et a *helyett*-el. Nem azért állította fel a nyelv az ő rovatait, hogy „járatlanság és tudatlanság összegalázza korlátaikat“. Az ilyenekre: királyul választanak, követül küldenek, azt mondja, hogy „írnak bolondul“. A nyelv gazdagsága s hajlékonysága nem a szók és szólamok értelmi elmosódásában áll, hanem abban, ha mennél több és finomabb árnyalatnak bír külön-külön kifejezésekkel szolgálni. A -nitt, -ni, -nól nem szerepelnek a nyelvtanokban, pedig „ha Göcsejnek s a palócoknak oly nagy szavuk van a nyelvészetben, lehetne tán egy kicsi a székelyeknek is“.¹ A -ba, -be, -ban, -ben között állított különbség „semmi egyéb, mint a nyelvtanárok költeménye“. Az élő nyelv nem tud semmit a különbségről. A nyelv némely fordulatokban kifejezte a beható és marasztaló viszonyt (bémegek, bennülök, belém, bennem), de ebből nem következik, hogy más szólamokban is meg kelljen lennie. Ha már egyszer elfogadták, „nem tartja véteknek“, ha gondosan ügyelnek rá, de igenis „esztétikai hibának, amely fesszé és természetlenné teszi a beszédet“. Tinódinál s a historiás énekekben árnyéka sincs a megkülönböztetésnek.

A határozók tanával Brassai után Simonyi foglalkozik tüze-

¹ A magyar mondat. III. 350.

tesebben.¹ Simonyi nyelvtanaiban a tárgyat, mint külön mondatrészt megtartotta „inkább a hagyománynak, mintsem meggyőződésének hódolva“ s azért is, mert — mint mondja — nem követhette Brassait, ki az igeen kívül mindent, tehát az alanyt is a határozók közé sorozza. Ő a hely-, idő-, mód-, ok- és célhatározókon kívül képes határozókat is ismer, mely utóbbiak megint állapot-, eredet- és véghatározók. Ez elnevezések jogosultságát Brassaira hivatkozva okolja meg, aki az állapot kifejezést ismételten használja. Róla mondja: „Brassai az egyetlen, ki nálunk az átvitt határozókban rejlő metaforákat kissé részletesebben fejtegette.“ Gyergyainál is több finom észrevételt olvas a határozók használatáról. Az eredet-határozó kifejezést is Brassaitól vette. (A magyar mondat III. 335.) Mikor megtámadják a gondol valamire, gondolkodik valamiről magyarázatért, „szószaporító védelem helyett“, Gyergyai és Brassai magyarázatát idézi. A Magyar Nyelv Rendszere azt kérde Brassaitól: hogy tudja megegyeztetni a háritó -ról, -ről elemzését a feledést, gondolkodást jelentő igék viszonyaival? Semmi sem könnyebb — mondja Brassai —, mindnyájukban az elvétel anyagi képzete rejlik. Elfeledkezem róla annyi, mint leveszem az eszemet róla. Simonyi Brassaival igazolja a metaforikus magyarázó módszert s arra az ellenvetésre, hogy be lehet-e vinni e mesterséges magyarázatokat az iskolába, hisz a tanulók belebolondulnak e szőrszálhasogatásba, szintén Brassait idézi: „Ha az árnyalatokat elmossuk, hova lesz a nyelv legféltőbb gazdagsága?“

Ugyanez évben jelent meg Simonyi kis magyar nyelvtana.² Ennek a könyvnek az eddigi nyelvtanoktól eltérő három fő sajátossága van: a mondatból kiinduló módszer, a határozók új beosztása és az igeidőknek az eddigitől eltérő felfogása. *Mindhárom jellemző vonása Brassai egyenes hatását mutatja.* Riedl Frigyes (Egyetemes Philologiai Közlöny, 1882.) részletesen bírálja e könyvet s ő is észreveszi rajta Brassai hatását. A határozók tanát az eddiginél sokkal bővebben tárgyalja, de a „függő határozók“ (tárgyak) „igen szellemes teoriáját“, melyet már Brassai nagy végletekig menve kísérelt meg, a gyakorlatban nem tudta megvalósítani. Szeretem a könyvet. Az atyának tetszett a bizonyítvány. Koszorukról álmodtam.

¹ A határozókról. Magyar Nyelvőr, 1882.

² Kis magyar nyelvtan mondattani alapon. 4. átdolgozott s gyakorlatokkal bővített kiadás. 1882.

E kitételeket az ige vonza, nevük: tárgy. De vannak oly kitételek is, melyeket nem az ige, hanem a melléknév vonz (kész vagyok a halálra). Simonyi az igétől vagy melléknévtől függő tárgyakat a határozók közé szoritja.

Riedl nem meri kimondani, hogy ez lehetetlen, de szerinte Simonyi következetlen, példái ellenmondanak tételeinek s így elmélete „határozottan tarthatatlan“. Az igeidők tanába is „egészen új elméletet hoz be“. A majd, most szócskákat igeidő képzőknek nevezi. Egészen haszontalan újítás. A könyv használhatóságát (I—II. o. számára való!) nagyon csökkenti a határozók magyarázata, mely mindenütt elhalványult metaforát lát, holott nagy részük analogia.

Simonyi 1887-ben újra visszatér az „állandó határozók“ fejtegetésére,¹ most is egészen Brassai szellemében. A régi nyelvtanok dogmatikus „vonzat“-elmélete sok ferdeséget okozott. Ezt csak ilyen megmerevedett szólásoknál mondhatjuk: észrevenni, félreérteni. A rag vagy névutó nem az ige miatt szerepel a mondatban, hanem saját erejénél és jelentésénél fogva.

Brassai hatását Simonyira észreveszi Király Pál is² s azt mondja róla: „Simonyi egy idő óta, Aranyon kívül, Brassaira is különös hízkelkedéssel hivatkozik.“ Brassai okát adja e „különös hízkelkedésnek“.³ „No hát Simonyi a Nyelvőr valamelyik füzetében eléad bizonyos elveket, melyeket én a szófűzésre mngállítottam s nyilvánítja, hogy ő azokat helyesli és értekezése folytán alkalmazza is. Ennyi és egy betűvel sem több. Biz én, megvallom, hogy azt, hogy egy — hozzám képest — fiatal ember, aki órát sem fordított, nem is fordíthatott a magyar nyelv szerkezete vizsgálatára annyit, ahány hetet én szenteltem annak, nézetemet helyesli, nem tartom magamra nézve hízkelkedőnek.“

Sokáig nyílt kérdése volt a Nyelvőrnek a *genitivus* és *dativus* ügye. Brassai veti fel. Egy hirdetmény c. cikkében a Nyelvőr I. évfolyamában hibáztatja, hogy előfizetésre való felhívásában a sajátító -nek rag minden szabály nélkül, csak úgy tetszés szerint, vagy ki van téve, vagy el van hagyva a birtokos mellett. A -nek

¹ Az állandó határozók (vonzatok). Magyar Nyelvőr, 1887.

² Még egyszer a fordul elő. Egyetemes Philologiai Közlöny, 1884—85. évfolyam.

³ Én is hozzászólok. U. o. 1885.

nem genitivusi, hanem dativusi rag, a birtokos csak kölcsön kéri néha tőle. Használatára ez a szabály: accentuált birtokos -nek nélkül, accentuálatlan nek-kel.

Szarvas példákkal igazolja, hogy a -nek kitétele csakugyan az író tetszésére van bízva. A kérdéshez hozzászólnak: Füredi Ignác, Joannovics, Balogh és Brassai. Brassai¹ támadja Joannovicsot, amiért azt állította, hogy a dativusnak nincs birtoka. A gyermeknek sarkantyut ígértem a csizmájára. Itt „gyermeknek“ kétségtelenül dativus, de egyuttal birtokosa a csizmának, tehát van birtoka. Joannovics erre azt mondja: olyan birtokos, mint a „gyermek“, lehet bármely mondatrész; pl.: az inast hiuvá tette szép ruhája. De azért nem lehet mondani, hogy „inast“ és „ruhája“ közt birtokviszony van. Balogh² szerint mindakettőnek igaza van: egymás mellé csaptak, egyik sem találhatta a másikat; nem egyet állítanak, nincs okuk vitázni. Balogh ki akarván fejteni saját álláspontját, rámutat arra, hogy eddig meglehetősen elhanyagolták a filológiának filozófiai oldalát; de most már a formális grammatikai felfogás után következnie kell a logikusnak. A nyelvi jelenségek gyűjtése filológiai, magyarázata egyuttal logikai és pszichológiai munka. A kérdésre alkalmazva: a grammatikai viszonyokon kívül figyelembe kell venni a lelki és tárgyi viszonyokat. Hogy a kérdés felmerülhetett, oka az, hogy a dativusznak is -nek a ragja, a genitivusnak is sokszor az. Aztán meg az, hogy mindkettő mellett állhat személyragos név. Tehát a genitivuszos szerkezet igen gyakran olyan, mint a dativuszos. Vannak névszói és mondatbeli kapcsolatok s a kérdés nem az, hogy genitivus-e vagy dativus, hanem: névszói kapcsolat-e vagy mondatbeli? Add vissza a fiunak a pénzét. Itt a -nek ragos szó dativus és pénzét mégis birtoka neki. Lehet hát a dativusnak is birtoka. De „a fiunak“ és „pénzét“ csak értelmileg vannak egymással birtokviszonyban, grammatikailag nincsenek, pedig grammatikai exponensük (-nek, -je) ezt mutatja. Két név tehát, melyek értelmileg mint birtokos és birtok összetartoznak, háromféle grammatikai viszonyban lehet egymással: névszói (jelző és jelzett), mondatbeli kapcsolatban és független viszonyban. Értelmi összetartozásukat egyformán jelzi a (-nek)-je. A birtokos személyrag soha el nem

¹ Nyelvészeti logika eleven példákban. Erdélyi Múzeum Egyesület bölcs. nyelv. és tört. tud. szakosztályának kiadványai. II. kt.

² Névszói és mondatbeli kapcsolatok. Magyar Nyelvőr, 1891.

marad, a -nek elmaradhat s akkor a szórend, a hangsúly vagy az értelem igazít útba.

Hozzászól Brassai a *nyelvek osztályozása* kérdéséhez is.¹ Szarvas Gábor támadja Czuczort és Fogarasi, A magyar nyelv szótára szerkesztőit, amiért nem akarják elismerni, hogy az árja nyelvek sorában a magyarnak egyáltalában nincs helye. Brassai rendre veszi azokat a különbségeket, melyekre a flektáló és agglutináló nyelvek külön osztályát alapítják. Ezek: flexio, agglutinatio, a nevező ragozása, a birtokviszony kifejezése, az igének határozó és nem határozó formája, augmentum és reduplicatio, praepositio. Sorba veszi e hét rovatot. A magyar ép úgy flektáló, mint az árja nyelvek: schwimmen, schwamm, geschwommen; ha ritkán is, de meg van: vagyok, voltam, meghal, megholt; Väter, apa, apának, apám. Az agglutinatio lényege: a törzsök és suffixum megkülönböztethetősége. Ezt: „bizvást szélnek ereszthetni“. A magyar nevező nem mindig a nyers törzsök: poema, poemat-, falv-ak, falu, epr-et, eper. Igaz, hogy birtokragnak nyoma sincs az árjafélékben, de ez az egy faji jegy kirekeszti-e azt a genusából? Az ige határozó és határozatlan alakja az előbbi jellemvonás egyenes következménye. Augmentumnak és reduplicatióknak a németben, szlávban, augmentumnak a latinban nyoma sincs s még sem rekesztik ki az árja nyelvek közül. A magyarban alakjaikra nézve különböző, de szerepükre egyenlő elemek: meg, el, öltem, megöltem, τύπτω, ἔτυπτον, ἔτυψα. A magyar igekötők a multon kívül jövőt is alkotnak: amit parancsoltál, megcselekszem (faciam). Praepositioja a szanszkritnak sincs s még sem mondják fel neki a rokonságot.

Mindezzel csak az volt a célja, hogy az árja és uralaltáji nyelvek elkülönítését rosszalja s alaptalanságát kimutassa, mert ezek szakadatlan láncolatot képeznek s a magyar a láncolat két szakaszát összekapcsoló láncszem, akár átmeneti fázis.

Tegyük fel ezek után a kérdést: mivel tartozik a magyar tudományosság Brassainak? Vajjon él-e Brassai működésének eredménye a magyar tudományban, a mai magyar szellemi életben?

Brassai a nyelvet tekintette a szellem legigazibb kifejezésének, az anyanyelvet a nemzeti szellem valóságos megtestesülésének. Nemcsak szokásaiban, erkölcsében, viseletében, hanem első sorban

¹ Vissza- és körültekintés. Nyelvünk ügyében. Egyetemes Philológiai Közlöny, 1897.

nyelvében él a nemzet. És a sajátos nemzeti jellemvonások megőrzésére, feddhetetlen tisztántartására senki a XIX. században annyit nem tett, mint ő. A magyartalanságok ellen oly erős felkészültséggel, mint ő, senki sem harcolt. Voltak mások is elegen, akik fájdalommal látták nyelvünk romlását és idegenszerű kifejezésekkel és magyartalan mondatfűzésekkel való telítődését. De ő volt az, aki ezeket nemcsak meglátta, hanem fegyveres Góliátként harcba is szállott ellenök. Ő volt az, aki minden írásában állandó tiltakozással élt az idegenből behozott tudomány meg nem értett, nyelvünk alkatára nem illő, azt éktelenítő tanításai ellen. Széchenyi gyilkos hasonlatát: „magyar nadrág lapos tomporán“ megfordított értelemben a magyar nyelv alkatára ő alkalmazta legnagyobb hatással. És szomorúan érdekes, hogy Brassainak annyi eredeti és igaz gondolatát, annyi elméletét hallgatták agyon addig, míg ugyanezek a német tudomány révén itthon is ismeretessékké lettek. A magyar tudományosság sokszor és nagyot hibázott ellene. Hányszor kellett panasználnia, hányszor kellett ismételnie, hogy nem hallgatják meg, nem ismerik el; hányszor kellett a nyilvánosság előtt appellálnia prioritására! Írásai olvasása közben gyakran ötlik eszébe az embernek, hogy e mostoha mellőzésének egyik oka az is lehet, hogy az abszolutizmus alatt 10 esztendő kivételével, idejét a tudományos világ középpontjától távol élte le. Nem egyszer olvassuk nála, hogy állításai bizonyítására azért nincs módja, mert nincs gazdag könyvtár kezeügyében, hogy vidéken él, nincs módja és alkalma a „cotteriák“ ellen sikerrel harcolni. Amint távol állott testi létében az irodalmi és tudós világtól, oly távol és magányosan állott nézeteivel és gondolataival is. Jánosi Bélaként, mint magános sziklaszirt, egyedül áll az esztétikai irodalom sivár pusztájában, mint kimagasló tölgy s nincs senki, aki megközelíthetné, aki a tőle talált nemes ércér kifejtéséhez csak hozzákezdhetne is. A magyar nyelvészet történetében a nagy Révainak helyét megállapította a tudomány, a halhatatlan Semmelweiss érdemeit hálásan őrzi a nemzet kegyelele és szoborban örökíti meg. De Brassai, 30 esztendővel halála után, mintha nevével, emlékezetével és nagy munkásságának minden nyomával együtt meghalt volna. Farkas Lajos, 13 évvel halála után, fájdalmas érzések között szól az incuriosa suorum aetas-ról, az övéi iránt hálátlan korról, mely a nagy tudósnek csak 13 esztendő alatt tud egy emlékjelet állítani s akkor is nem hozzá méltó valamely köztéren vagy közkertben, hanem csak a temetőben.

És helye és értéke a magyar tudomány történetében még akkor sincs véglegesen megállapítva.¹ Pedig Erdélyi Lajos még 1896-ban panaszkolt, hogy Brassai a magyar mondattannak „még mindég nem eléggé méltányolt művelője”.² Németországban Bopp összehasonlító grammatikája, mely a nyelvészet új irányát jelenti és Steinthal „grammatikája, logikája és lélektana”, mely amaz új iránynak újabb gondolatokkal és elvekkel újabb lendületet és más irányt ad, megszerzi számukra az ó és új grammatikai iskola feje, vezére, alapítója dicsőségét. Brassai működése épen olyan elválasztó a magyar nyelvészet fejlődésében. Amit Bopp alkotott összehasonlító nyelvtanával az etymologia terén, ugyanazt próbálta Brassai *A magyar mondat*-tal a mondatfűzés terén és nem kis eredménnyel. Fogarasi, Imre Sándor, Szvorényi, az Akadémia szerkesztette Magyar nyelv rendszere az a nyelvészeti légkör, melyből Brassai mondatelmélete kinőtt.

És figyeljük meg, mikor Brassai nyelvünk jelenségeinek magyarázatánál a meglévő irodalomra hivatkozik, az esetek legnagyobb részében nemlegesen, tévedéseket oszlatva, hibás tanításokat kijavítva kell hogy állást foglaljon azokhoz.

Még olyan érdemes tudós, mint Hunfalvy, sem érti meg Brassai álláspontját: a mondattani alap szüntelen és szakadatlan hangsúlyozását. A magyar mondattani vitákat Brassai tulajdonképpen már 1847-ben, Okszerű vezére második részének megjelenésekor megindítja. Ezt az időt tartja Erdélyi *a magyar mondattan születési évének*. És milyen más világa a gondolatnak az, amelyben a nyelvészet Brassai előtt és után mozog. Tekintsük át azokat az értekezéseket és a bennük folyó vitákat, melyek a magyar mondattan kérdéseiben utána és még a mai napig is folynak s látni fogjuk, hogy mindezek a kérdések Brassaitól indulnak, a tőle felvetett problémákat vitatják és világítják, az ő kutatásai eredményeit igazolják vagy cáfolják. Azt jelenti ez, hogy aki ma is még magyar mondattani kérdés fejtegetéséhez kezd, annak Brassaival le kell számolnia, vele tisztába kell jönie, mielőtt tovább mehetne. Brassai útjai és gondolatai nemcsak nálunk voltak újak, hanem a filológusoknak nevezett németeknél is. Nyelvtani kérdések elemzésénél már akkor hangoztatta a lélektani szempontok figyelembevételét,

¹ Concha: Emlékezés Brassai Sámuelre. Budapesti Szemle, 1910.

² Az összevont mondat modern szempontból.

mikor az új grammatikai iskola még meg sem született. És Kicska, aki nem elfogult imádója Brassainak, mert több kérdésben nem ért vele egyet, vagy Joannovicsnak ad igazat, mély megindulással vallja, hogy kutatásaiban Brassai volt a vezére, aki mélyebben tekintett a mondat szerkezetébe, mint akármelyik német tudósa a grammatikai iskolának.

Tartozik-e hát ma a magyar tudomány valamivel Brassainak?
Megtett-e mindent, amit tehetett?

Nem volna-e kötelessége a magyar tudományos világnak annyi felé szétszórt műveit összegyűjtve, valami módon kiadni?